

Tranzena iz 11. st., arheološko
nalazište Crkvina

Hrvatska sudionica međunarodnog projekta Kolijevke europske kulture

Stranice 4. i 5.

POVIJESNO JEDINSTVO EUROPSKIH ZEMALJA

Kninsko polje ili »Kosovo polje«
i cesta do Biskupije i Knina

Mjesto gdje je pronađen »Gospin pralik«

Hrvatska sudionica međunarodnog projekta Kolijevke europske kulture

POVIJESNO EUROPSKIH

Deset europskih zemalja, među kojima je i Hrvatska, sudjeluje u međunarodnom projektu Kolijevke europske kulture/ Cradles of European Culture koji bi trebao rezultirati stvaranjem rute ranosrednjovjekovnih arheoloških lokaliteta iz vremena franačke vlasti na području Nizozemske, Belgije, Njemačke, Francuske, Češke, Slovačke, Italije, Luksemburga, Slovenije i naše države.

Osnovni cilj projekta je promicanje svijesti o vrijednosti kulturne baštine te boljim načinima njezine promocije i prezentacije u okviru turističkih itinerera, a o njegovu značenju govori i podatak da je na ovogodišnjoj listi sufinanciranja u okviru programa Culture 2007–2013 zauzeo drugo mjesto s ukupnim budžetom od 4 milijuna eura, od kojih će polovicu osigurati Europska unija.

Kao voditelj projekta nastupa Državna uprava za zaštitu spomenika u Sloveniji, a voditelji hrvatskoga tima su prof. dr. Vladimir Goss i prof. dr. Marina Vicelja-Matijašić s Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskog Fakulteta u Rijeci, kojem se kao partneri – suradnici pridružuju Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, te Odsjek za antropologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Budući da je riječ o interdisciplinarnom projektu, tim okuplja stručnjake različitih profila (povjesničare umjetnosti, arheologe, antropologe, povjesničare ..), a za lokalitet kojim se predstavlja Hrvatska odabrano je arheološko nalazište Crkvina koje se nalazi u selu Biskupija, 7 kilometara jugoistočno od Knina.

Francia Media

– Projekt zahvaća razdoblje od 850. – 1050. godine i prostor središnjeg dijela nekada velikog i jedinstvenog carstva Karla Velikog, poznatog pod nazivom Francia Media. Taj se prostor proteže »sredinom« zapadne Europe, a zahvaća rubno i hrvatske krajeve. U navedenom je razdoblju mijenjao granice i vladare, ali je nastojao sačuvati kontinuitet jedinstvenog religijskog, političkog i kulturnog prostora, ideje koju je promicao Karlo Veliki. Taj prostor je značajan jer je povezao sjever i jug Europe, sjeverna mora s Jadranom, odnosno Mediteranom. Na taj način uspostavljen je snažan ekonomski i trgovački koridor koji je bio baza jačanju franačkih vladara, ali i vladara manjih zemalja neposredno uz granice Francie Medie, poput hrvatske kneževine odnosno kraljevstva. Upravo to povijesno jedinstvo središnjeg europskog prostora predstavlja temelj projekta – kaže prof. dr. Marina Vicelja Matijašić.

– Svaka zemlja uključena u projekt odabrala je jedan lokalitet vezan uz franačko nasljeđe, a Hrvatska Crkvinu kao najveće nalazište u Biskupiji. Riječ je o najznačajnijem starohrvat-

skom lokalitetu u Hrvatskoj s mnoštvom reprezentativnih nalaza, od kojih najveći dio pripada karolinškom razdoblju. U starohrvatsko doba Biskupija je nosila ime »Pet crkava«, jer se na njezinu području u radijusu od nekoliko kilometara nalaze temelji pet crkava za koje arheolozi smatraju da datiraju iz perioda hrvatskih vladara od 8. do 11. stoljeća. Uz Crkvinu, odnosno baziliku sv. Marije, to su sv. Cecilija na Stupovima, crkva sv. Trojice, crkva na Bukorovića podvornici i crkva na Lopuškoj glavici. Ime Biskupija mjesto je dobilo tek u 11. stoljeću, nakon što postaje sjedištem Hrvatske (kninske) biskupije, osnovane oko 1040. godine, kad se hrvatski dvorski biskup javlja u pratnji hrvatskoga kralja. Jurisdikcija mu je sezala sve do rijeke Drave, a stolovao je u crkvi sv. Marije. Crkva je podignuta u prvoj polovici 9. stoljeća, kao trobrodna bazilika, a njezino tlocrtno rješenje ukazuje na koncepcije koje se javljaju u ranosrednjovjekovnoj arhitekturi zapadnog kulturnog kruga, svojstvene prostorima akvilejskog i milanskog patrijarhata.

Sakralni kompleks

Bila je najveća crkva tadašnjeg hrvatskog prostora, a kao stolna crkva hrvatskog biskupa u 11. stoljeću dobiva i dograđeni sklop prostorija, koji se u znanstvenoj literaturi različito interpretira: kao samostan, kao prostor katedralnog kaptola i kao kraljevski dvor. Krasio ju je raskošni liturgijski namještaj koji se u trostoljetnom raponu više puta mijenjao, o čemu svjedoče iznimno kvalitetno klesani ostaci kamene skulpture. Ti su nalazi do danas najbrojniji i najraznovrsniji arheološki repertoar ranosrednjovjekovne skulpture i natpisa pronađen na jednom arheološkom lokalitetu u Hrvatskoj.

Prema riječima prof. dr. Marine Vicelje Matijašić, sačuvani ulomci pokazuju klesarsko umijeće koje ih svrstava u red vrhunskih ostvarenja predromaničke skulpture u Europi, a vezano je uz likovni jezik Italije i tradiciju lokalnih klesarskih radionica.

Najstariji nalazi na ovom lokalitetu prethode nastanku sakralnog kompleksa na Crkvini.

Svaka zemlja uključena u projekt odabrala je jedan lokalitet vezan uz franačko nasljeđe, a Hrvatska Crkvinu koje se nalazi u selu Biskupija, 7 kilometara jugoistočno od Knina. Riječ je o najznačajnijem starohrvatskom lokalitetu u Hrvatskoj s mnoštvom reprezentativnih nalaza, od kojih najveći dio pripada karolinškom razdoblju

Biskupija nalazi se 10 kilometara sjeverno od Knina

Voditelji hrvatskoga tima – prof. dr. Marina
Vicelja Matijašić i prof. dr. Vladimir Goss

Hrvatski zmaj – ulomak pleterne
ornamentike iz crkve Sv. Marije, IX stoljeće

JEDINSTVO ZEMALJA

Riječ je o ranosrednjovjekovnom groblju unutar kojega je otkriveno desetak kneževskih grobova s nalazima oružja i luksuzne konjaničke opreme karolinške provenijencije iz 8. i 9. stoljeća. Nekoliko grobova otkriveno je i u samoj bazilici, a bogati grobni nalazi s ostrugama, mačevima i nakitom opravdavaju pretpostavku da je crkva služila i kao mauzolej jedne hrvatske vladarske obitelji 9. stoljeća. Bogato ukrašene pozlaćene ostruge ubrajaju se među najljepše izradene ostruge karolinškog tipa u Europi, a u jednom od nađenih kamenih sarkofaga dr. Ante Milošević iz Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu - gdje se čuvaju pokretni spomenici s nalazišta - prepoznaje sarkofag kneza Branimira iz 892. godine.

Upravo pod njime se hrvatska kneževina oslobodila vrhovne franačke vlasti i 879. godine dobila papinsko priznanje samostalne države. U razdoblju turske vladavine središnji brod crkve sv. Marije pregrađen je u manju crkvu Sv. Luke, koja je uklonjena amaterskim arheološkim zahvatima 1886. godine. Na samom lokalitetu danas su djelomično vidljivi temeljni ostaci trobrodne bazilike, a u spomen na hrvatske narodne vladare uz njezine je ostacima 1938. godine izgrađena i nova kamena crkva Sv. Marije prema nacrtu kipara Ivana Meštrovića. Meštrović je za crkvu izradio kip Gospe s djetetom u naručju, a Jozo Kljaković fresku s motivom prisege kralja Zvonimira koji je stolovao u Kninu, a legenda kaže da je ubijen u Biskupiji 1089. godine. Ovo arheološko nalazište od izuzetne nacionalne važnosti, najjužnija je točka koja se obrađuje u sklopu projekta Cradles of European Culture, a i jedan od najbolje prezentiranih lokaliteta na ruti od Nizozemske do Hrvatske.

Ruta je zaista prekrasna, a odabrani spomenici, od svjetovnih do crkvenih, vrlo su zanimljivi i u različitim stadijima očuvanosti. Neki od njih poput Enamea ili Velzekea u Belgiji odlično su konzervirani i prezentirani i možda predstavljaju model prema kojem treba težiti u muzejskoj i turističkoj prezentaciji,

za razliku od slovenske gradine ili naše Biskupije. Oni jesu istraženi, ali su slabo prezentirani - kaže dr. Vicelja Matijašić.

Petogodišnji projekt ima vrlo praktične ciljeve, a jedan od njih je svakako da se to stanje promijeni. Stvaranje rute znači da će svatko koga zanima to povijesno razdoblje moći njome prošetati i pritom učiti ne samo o arheološkim lokalitetima i materijalnoj baštini, već i o duhovnoj baštini, povijesti i korijenima zajedništva različitih naroda na europskom prostoru. Šetnja može biti virtualna, putem web stranica i različitih publikacija koje će biti objavljene, ali i fizička. No turist koji bi zbog Crkvine došao u Hrvatsku trenutno ne bi imao mnogo za vidjeti.

Zajednički kriteriji

Prostor je velikim dijelom istražen, ali nije sukladno prezentiran. Na lokalitetu posjetitelj ne može dobiti dovoljno informacija o prostoru, o dijelovima kompleksa, povijesnom okviru i drugim zanimljivostima. Stoga će dio sredstava biti namijenjen upravo uređenju prostora - od fizičkog čišćenja do stvaranja didaktičkih staza i informativnih punktova korištenjem suvremenih tehnologija. Kroz tlocrte, višejezične opise i 3D simulacije trebalo bi prikazati kako je taj prostor izgledao u povijesti, a na isti način trebalo bi prezentirati najznačajnije materijalne ostatke koji potječu s lokaliteta, a čuvaju se u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika. Jedna od želja je da se unutar budućeg stalnog muzejskog postava pojavi i zbirka Biskupije, tako da će turist s arheološkog lokaliteta biti upućen da posjeti Muzej u Splitu i obrnuto - kaže prof. dr. Vicelja Matijašić.

Važnost sudjelovanja Hrvatske u projektu upravo je prezentacija naše spomeničke baštine, koja je međunarodno slabo poznata, a kroz dijalog sa stručnjacima iz zapadne Europe pokušat će se raspraviti o zajedničkim kriterijima koji bi u zakonodavstvima svih zemalja uspostavili jednak pristup očuvanju spomeničke baštine.

«Stolovanje kralja Zvonimira», Jozo Kljaković, 1938., freska iznad oltara sv. Marije

- U dijalogu s kolegama iz zapadne Europe bit će zanimljivo vidjeti koji su nam problemi zajednički, a koji specifični i utječu li te specifičnosti bitno na formiranje kriterija koji u zakonodavstvima pojedinih zemalja postoje u odnosu na kulturnu baštinu. Imaju li ti zakoni nacionalna, etnička ili bilo kakva druga obilježja i možemo li tu priču staviti na europsku razinu i uspostaviti jedinstvene kriterije. Svatko iz svoje perspektive i nacionalnih okvira dolazi sa svojim problemima, vlastitim tumačenjima, listama prioriteta, idejama i strategijama kako sačuvati baštinu, ali najviše kako ju prezentirati i predstaviti kao zanimljivu i lako dostupnu, ne kroz znanstveni jezik već način pristupačan što većem broju korisnika - kaže dr. Marina Vicelja Matijašić.

U dosadašnjoj praksi pristup valorizaciji i prezentaciji spomeničke baštine bio je evidentno različit u zapadnim i istočnim europskim zemljama, gdje su kriteriji struke često morali uzmicati pred onima političke prirode. Pokazuje to i primjer srednjovjekovne jezgre Rijeke čije je rušenje bilo politička odluka, a i Biskupija ulazi u lokalitete izrazito opterećene političkim problemima, zbog miješanog srpskog i hrvatskog stanovništva na tome području. Kako nakon Domovinskog rata, tako i u vrijeme bivše Jugoslavije bilo je politički škakljivo raditi na prostoru koji su upućivali na staru hrvatsku državu ili korijene. Još 1884. godine kada je franjevac Lujo Maruna, tada župni pomoćnik u Drnišu, prvi puta došao istraživati u Biskupiju bio je potjeran.

Upliv politike u struku nije samo naš već problem cijele Istočne Europe, koji ukazuje da je i to jedan od razloga zapuštenosti baštine - kaže prof. dr. Vicelja Matijašić.

Iz europskih fondova Hrvatskoj je za sudjelovanje u projektu Cradles of European Culture osigurano 125.000 eura, jer novac nije ravnomjerno podijeljen među zemljama sudionicama, a još toliko vlastitim će radom osigurati stručnjaci koji sudjeluju u njemu.

Štit protiv Bizanta

Francia Media nastaje nakon smrti Karla Velikog i podjele carstva na tri dijela među njegovim unucima, sinovima Luja Pobožnog, ugovorom u Verdunu 843. godine. Prostor povijesne hrvatske države je formalno izvan njezinih granica, ali u neposrednoj blizini i pod jakim utjecajem živuće Karlove ideje o promicanju jedinstva kulture i religije europskog Zapada. Franački vladari potpuno su pokršćavali Hrvata i u stvaranju hrvatske države. Pod njihovim su utjecajem oformljeni centri prvih hrvatskih vladara, njihov dvorovi i crkvena struktura, kao štiti protiv Bizanta koji je vladao velikim dijelom istočne obale Jadrana. Oni su gospodarski i politički podupirali hrvatske vladare, slali svoje poklisare u svjetovnom i religijskom životu, slali relikvije potrebne za izgradnju crkava i samostana, snažili pismenost, kulturu i umjetnost - kaže dr. Vicelja Matijašić.

Putujuća izložba

Rezultati rada na projektu bit će prezentirani na dva velika znanstvena simpozija 2012. u Enameu i 2014. u Amsterdamu, a priprema se i velika putujuća izložba koja će se održati 2012. u Bruxellesu, Bologni i Budimpešti. Na njoj će biti predstavljeni svi lokaliteti, koji će biti objedinjeni i u velikoj monografiji pod uredništvom Filozofskog fakulteta u Rijeci.

Rijeka u projektu

Projektom je pokriven širi kontekst odnosa prema baštini, pa on uključuje i razmišljanja i odluke o konzervaciji i prezentaciji arheoloških lokaliteta u Rijeci. Anketu koju smo proveli među Riječanima pokazuje da ljudi o ranoj povijesti grada znaju vrlo malo, gotovo ništa, jer im ništa nije dostupno, a istodobno smatraju da je to veoma bitno i jako bi rado o tome nešto naučili. Zbog toga je važno definirati modele koji će »skrivenu baštinu« grada pokazati vidljivom njezinim građanima, kao i načine kojima će se poučiti lokalnu zajednicu i pretvoriti je u važnog sudionika u promociji svojega nasljeđa. Spomenička baština ne pripada samo stručnjacima i znanstvenicima, ona je dio života svih koji uz nju žive, pa su stoga jako važni sadržaji koje će lokalnim vrijednostima i bogatstvu kulture i spomenika biti dijelom obrazovnih programa u osnovnim i srednjim školama - kaže Marina Vicelja Matijašić s Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Rijeci.

Jasno je da riječ o sredstvima koja su nedostajna za bilo kakve velebne zahvate, no prof. dr. Vicelja Matijašić smatra kako bi se slika hrvatskog vladarskog lokaliteta ipak trebala bitno izmijeniti do završetka projekta.

- Smisao nije u tome da nam Europa daje novac za uređenje arheološkog parka i time zadovolji formalne uvjete »pomaganja« očuvanju i prezentaciji baštine, već da financijskim inputom pomogne da se bolje organiziramo, povežemo s kolegama iz drugih europskih sredina, te vlastitim radom ukažemo na važnost lokaliteta u domaćim i međunarodnim razmjerima, kako bi ga Ministarstvo kulture i lokalna zajednica uvrstili na listu svojih prioriteta. Krajem projekta bit će organizirana radionica i izložba gdje ćemo prikazati kakav smo pomak ostvarili u pet godina trajanja projekta, a nadam se da će to biti uređen arheološki park na Crkvinu prema suvremenim standardima u konzervatorskoj i muzeološkoj struci.

Nela VALERJEV OGURLIĆ

Pozlaćene ostruge

Dječje pozlaćene ostruge iz IX st